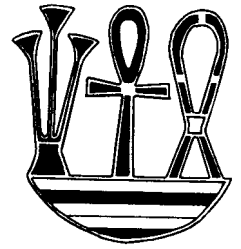

Egyiptomi Füzetek

3. évfolyam 2. szám

2003

A Magyar-Egyiptomi Baráti Társaság időszakos lapja

A predinasztikus kor vége és az egyiptomi állam egyesítése

A 2003 májusában a Magyar-Egyiptomi Baráti Társaság tudományos sorozatának keretében tartott előadásom célja az volt, hogy összefoglaljam mindazokat az eredményeket, amelyeket az egyiptomi állam létrejöttét kísérő körülmények kutatásában az egyiptológia tudománya az utóbbi három-négy évtizedben elért, és amelyek némelyike lényegesen módosította, esetenként pedig alapjaiban változtatta meg az addigi elképzeléseket.

A fáraói állam alapítására illetve alapítójának személyére vonatkozó utalásokkal ugyan mind Manethón és Hérodotosz történeti munkáiban, mind pedig a fáraókori királylistákban találkozhatunk, ezeknek az adatoknak a *régészeti bizonyítékokkal* való igazolása azonban sokáig váratott magára.

Az úttörő munkát végző *E. C. Amélineau* és *W. M. Fl. Petrie* XIX. század végi abüdoszi ásatásai világossá tették, hogy „Egyiptom története Abüdoszban kezdődött”.^{*} Ez az egyiptológia számára – számunkra – ma már evidens igazság akkoriban forradalmian új távlatokat nyitott meg, hiszen azt megelőzően a fáraókori Egyiptom legrégebbnek számon tartott emlékei a gizai, médumi és dahsuri piramisok voltak.

A két említett kutató abüdoszi feltárásai során azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az első két dinasztia uralkodói, sőt predinasztikus kori elődeik, illetve környezetük számára készült temetőkre bukkantak. Ezeket az eredményeket egészítették ki *J. M. de Morgan* nagadai és *J. E. Quibell* hierakónpoliszi ásatásai a XIX. század utolsó éveiben. A hierakónpoliszi település *telljének* templomi körzetében került elő az a „Main Deposit”, ahonnan az egyesítés korának máig legfontosabb fogadalmi emlékei, többek

Skorpió király buzogányfejének domborműve
(Oxford, Ashmolean Museum)

között a *Skorpió*-buzogányfej, a *Narmer*-paletta és a *Narmer*-buzogányfej származnak. Fontosságukat mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az első egykorú királyportrék jelennek meg rajtuk. Az egyes kompozíciók létrehozásakor szemmel láthatólag már ekkor biztos kézzel alkalmazta a művész az egyiptomi művészeti kánon későbbiekben törvényszerűen követett, de bizonyára ezidőtájt rögzített konvencióinak nem egy lényeges elemét.

Narmer király buzogányának domborműve
(Oxford, Ashmolean Museum)

Az egyesítés kori Egyiptom kutatásának következő nagy állomása a memphiszi temető-körzet archaikus temetőjének a feltárása volt a XX. század 30-as, 40-es és 50-es éveiben, *W. B.*

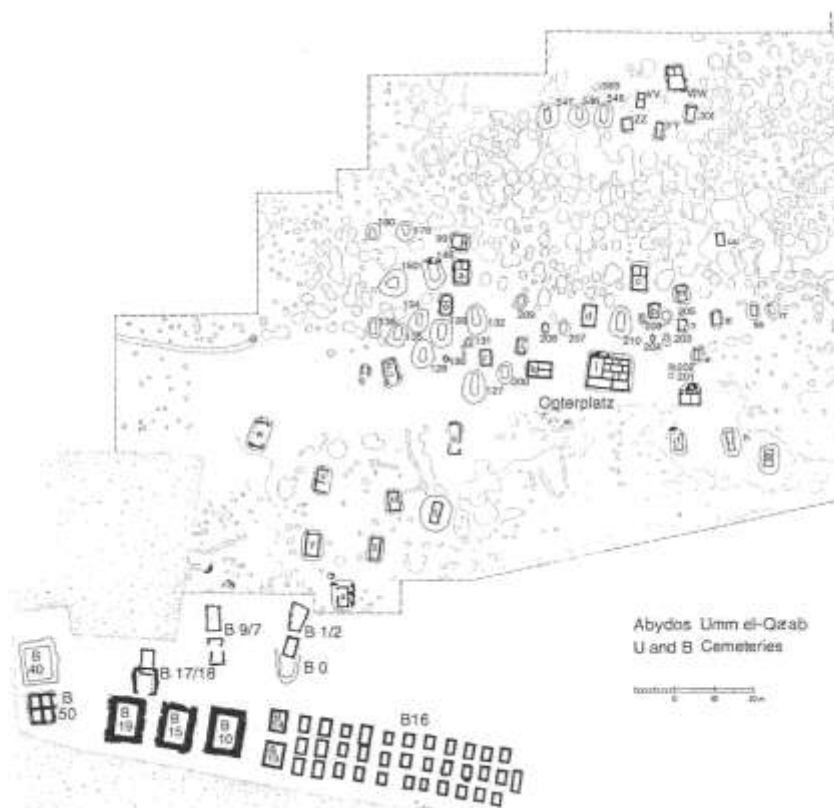
^{*} T. A. Wilkinson, *Early Dynastic Egypt*. London-New York 1999, 3. old. A korszakkal kapcsolatban fontos összefoglaló munka még K.M. Ciałowicz, *La naissance d'un royaume*, Kraków 2001.

Emery vezetésével. Minthogy az ásató Észak-Szakkarában az abüdosziakhoz hasonlóan nagy méretű *masztabákat* (sírokat) talált, amelyekben éppúgy, mint az előbbieken, királynevek is megjelentek, úgy vélte, hogy valójában ezek az 1. dinasztiai uralkodók sírjai, a déliek pedig csupán *kenotáfiumok* (jelképes sírok). *Az első fontos kérdés tehát, ami a kutatókat megosztotta, a következő volt: Abüdoszban vagy Szakkarában temetkeztek-e az első egyiptomi fáraók? Ez pedig felvetett egy másik problémát is: a déli és északi országrész egyesítését melyikük kezdeményezte, Alsó- vagy Felső-Egyiptom volt-e a hódító?*

Az 1-2. dinasztiai udvari kultúra művészténekek és halotti kultuszemlékeinek vizsgálatakor ezzel mintegy párhuzamosan, egy másik probléma is felmerült. Úgy tűnt ugyanis, mintha szinte a „semmiből” tárulna egyszerre az ember szeme elé egy jól megszervezett és tagolt társadalom, és egy minden tekintetben magas színvonalat elérő, „nagyot alkotó” udvari kultúra. Ez pedig felvetette annak a lehetőségét, hogy esetleg egy Egyiptomon kívülről érkező hatás – akár bevándorlási folyamat – eredménye lenne az állam kialakulása, amelyet egyes kutatók (pl. maga *Petrie* és *Emery* is) ilyen módon egy ún. „dynastic race” produktumának tulajdonították. Az elképzelés mellett legfőbb érvként az egykorú mezopotámiai kultúra (Uruk IV - Dzsemdet Naszr) hatásának nyilvánvaló és letagadhatatlan jelei álltak. *A második kérdés tehát így szólt: valamilyen külső hatásra vagy egy belső fejlődés eredményeképpen jött-e létre az egységes egyiptomi állam?*

A következő fontos lépést *W. Kaiser* 1950-es és 1960-as években végzett kutatásai jelentették, amelyek újra ráirányították a figyelmet a korai Egyiptom történetére, és egyben forradalmasították a predinasztikus korról való ismereteket. *Kaiser* nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy a történelem kódébe vesző,

Ménész előtti királyok történeti hitelességét bizonyítsa. Összehasonlította a későbbi királylistákat a predinasztikus és archaikus anyagban előforduló királynevekkel, felismerve a dinasztikus kor előtti uralkodónevet tartalmazó palotahomlokzat-motívumok (*szerekhek*) jelentőségét. Az 1. dinasztia előtti uralkodók sorának azonosításával bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy bizonyos fajta politikai egység már az államalapítás előtti időkben létrejött. Az északi Tura predinasztikus temetőjében végzett munkája során pedig elsőként figyelte fel arra a jelenségre, hogy *a kulturális hatások délről kiindulva érték az északi országrészt.*

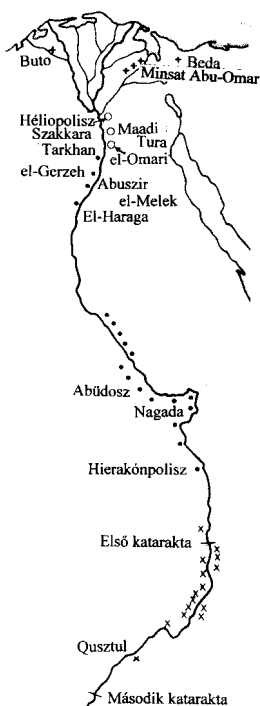
Abüdosz, B és U temető (1992)

K.A. Bard (ed.), *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*, London-New York 1999, 110. old.

A 60-as évek második felében *B. Kemp* végleg eldöntötte az Abüdosz-Szakkara vitát, bebizonyítva, hogy az 1. dinasztia királyi temetője Abüdoszban volt, *Kaiser* pedig nagyjából ezzel egy időben kimutatta, hogy a 2. dinasztia abüdoszi uralkodói halotti komplexumainak építészeti megoldásai egyértelműen előképként szolgáltak a szakkarai *Lépcsős Piramis* 3. dinasztia kori építői számára. Ezt erősítette meg egy másik – a 80-as évek végén szintén Abüdoszban dolgozó amerikai expedíció által tett – felfedezés:

sikerült azonosítani ugyanis a 2. dinasztia végi Khaszekhemwy fáraó számára készült halotti komplexum (az ún. Sunet ez-Zebib) belsejében egy „proto-piramist”. Ezzel tehát az archaikus királyi *masztabák* és a későbbi piramisok közti hiányzó láncszem is a helyére került. Sikerült feltérképezni ugyanis a királyi sírok építési technikájának az egyesítés korától a 3. dinasztiaig ívelő fejlődési vonalát, amely folyamat lépésről lépésre, logikusan vezetett a piramis megjelenéséig.

Az 1980-as és 90-es években az egyesítés kori Egyiptom kutatásának három fontos helyszíne (1) Abüdosz Umm el-Qaab temető-körzete, (2) az észak-deltai Buto a Földközi-tenger partján, és (3) a Kelet-Delta lett.

- Nagada III. lelőhelyek
- Északi városok
- × Kortárs A- csoport lelőhelyei
- + Nagada II-III. lelőhelyek a Deltában

Az Umm el-Qaab-ban feltárt „B” temetővel, ahol az első dinasztikus fáraók közvetlen elődeinek sírjait találták meg a német régészek, értelmet nyert az azóta sokat emlegetett „0. dinasztia” fogalma, hiszen az ott előkerült, az 1. dinasztia korát megelőző írásos emlékeken a kutatók korábbi, *szerekh*-be vésett királyneveket fedeztek fel. A „B”-hez csatlakozó „U” temető-körzetet pedig a legrégebbi thinszi uralkodói temetőként azonosították, amelynek „s” jelű sírjában (U-s) jelennek meg az első ismert *szerekhek*, az U-j sír pedig a korszak legnagyobb temetkezése Egyiptomban, amely-

ben az ország történetének eddigi legkorábbi írásos emlékeire és import kerámia árura is bukkantak. Ez utóbbi élénk kereskedelmi tevékenységet feltételez a korai thinszi központú állam részéről.

Buto (Tell el-Fara'in) feltárása szintén meglepő új felfedezésekhez és információkhoz vezetett, mégpedig ezúttal a Delta-vidéknek a Két Ország egyesítésében játszott szerepével kapcsolatban. Minden jel arra vall ugyanis, hogy Buto élénk tengeri kereskedelmet folytatott az észak-szíriai partvidékkel, és egyrészt közvetítője volt a Levante és Felső-Egyiptom közötti kapcsolattartásnak, másrészt fontos szerepet játszott az Észak-Szírián át érkező mezopotámiai kulturális hatások (Uruk IV kultúra) átadásában is.

A 60-as évek folyamán megindultak az ásatások a Kelet-Deltában is, ahol a késő predinasztikus korban illetve az egyesítés idején újonnan alapított kereskedelmi telepek (pl. Minsat Abu-Omar) nyomaira bukkantak a feltárók. Minden jel arra vall, hogy ebben az időben ezek vették át a Dél-Palesztinával folytatott kereskedelem irányítását.

A fentiek tükrében az egyesítés folyamatát a következőképpen lehet rekonstruálni:

Az egyiptomi államiság bölcsője a Nílus felső-egyiptomi völgye volt, ahol kedvező feltételek álltak rendelkezésre a helyi uralkodó elit hatalmának fokozatos növekedéséhez. A mezőgazdaságból élő népességet a folyó évenkénti áradása eltartotta, a Keleti-sivatagon át vezető *wadik* feletti felügyelet pedig a kereskedelmi utak ellenőrzését biztosította. A predinasztikus kor második felében három hatalmi központ játszott kiemelkedő szerepet, fennhatósága alá vetve a környező településeket.

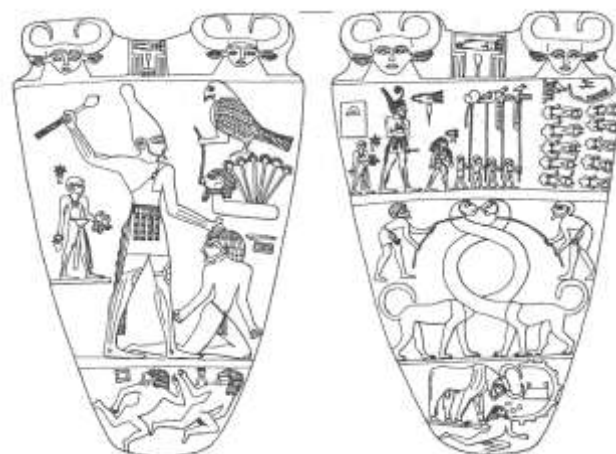
Nagada (Nubet) a Wadi Hammamat ellenőrzése révén a Vörös-tenger és a Nílus között elterülő sivatag értékes kőfejtőjéhez illetve feltételezhetően az akkoriban még létező arany-lelőhelyeihez való hozzájutás monopóliumát is élvezte. A délebbre fekvő Hierakónpolisz (Nehen) volt a legnagyobb kiterjedésű település az akkori Egyiptomban, amelynek vezetői a délebbre fekvő keleti-sivatagi kőfejtőkhöz vezető útvonalak feletti ellenőrzés jogát, valamint az Afrikával folytatott kereskedelmi közvetítő szerepét tudhatták a magukénak. Hierakónpolisz a jelek szerint szoros kapcsolatban – és kulturális kölcsönhatásban – állhatott a kor-

szak alsó-núbiai központjával, Qusztullal. A harmadik fontos predinasztikus kor végi hatalmi centrum Felső-Egyiptomban maga Abüdosz (Thisz / Thinisz) volt. Mindhárom település esetében elmondható, hogy az egyesítést közvetlenül megelőző Nagada III korszak idején már egy különálló (*status marker*ként működő) „szent körzettel” rendelkeznek az uralkodói elit temetkezései számára, sőt az Umm el-Qaabi-i U-j sír esetében az a törekvés is nyilvánvaló, hogy a sírkomplexum túlvilági lakhelye a király földi rezidenciáját, a palotát modellezte.

Az egységes állam kialakulása egy több okra visszavezethető, fokozatos fejlődés eredménye volt, bár a Kr.e. 4. évezred utolsó harmadában megfigyelhető, hogy a folyamat jelentősen felgyorsul. Jól látható a fentiekből a távolsági kereskedelem illetve a kereskedelmi útvonalak ellenőrzésének a fontossága, hiszen a nem helyi, luxuscikknek tekintett termékek birtoklása fontos státusz szimbólum volt a társadalmi elit számára. Fokozatosan kialakul azonban a *kereskedelmi közvetítők kiküszöbölésének* az igénye, mégpedig mind déli (Afrika), mind pedig északi (Dél-Palesztina) irányban. Ez a felső-egyiptomi törekvés eredményezte az 1. dinasztia idejére a qusztuli hatalmi központ (és egyben az „A” csoport nevű helyi kultúra) eltűnését, valamint az ezzel egy időben, északi irányba is terjeszkedő Felső-Egyiptom által létrehozott, már említett kelet-deltai kereskedelmi telepek megjelenését. Valójában tehát a távolsági kereskedelem monopóliumának megszerzése az északi országrész, a Deltavidék meghódításában, és így az egységes állam kialakulásában is az egyik legfontosabb tényező volt.

A három felsorolt hatalmi központ (Nagada, Hierakónpolis és Abüdosz / Thinisz) közül elsőként Nagadát vonja fennhatósága alá a másik kettő valamelyike, de a város főistene, Széth az archaikus kori ikonográfia tanúsága szerint az első fáraók emblematikus védőistene lesz a Hórusz-sólyom mellett. Akár Hierakónpolis, akár Thinisz volt a hódító, az előbbi utolsó jelentős, és minden jel szerint még önálló uralkodója Skorpió király lehetett, aki fogadalmi ajándékként a nevének hieroglifájával és

saját királyi képmásával díszített buzogányfejet a hierakónpoliszi templom istenének, Hórusznak ajánlotta fel. Az ő uralkodása idejére tehető a fordulat, melynek során Thinisz olyan döntő fölényre tett szert, hogy Felső-Egyiptom egyeduralkodójává, majd pedig az északi országrész meghódítójává, a Két Ország egyesítőjévé vált. Az állam kialakulása 2-3 generáció alatt játszódhatott le, s bár a konkrét eseményekről semmit nem tudunk, az Egyesítőnek továbbra is ugyanúgy Narmert (= Ménész?) tartjuk, mint ahogy annak tartották nemcsak

Narmer király palettája
(Kairó, Egyiptomi Múzeum)

a későbbi korok egyiptomi és görög történetírói, hanem az 1. dinasztia kori királylisták szerint már közvetlen utódai is.

A 90-es években és napjainkban egyértelműen elmondható, hogy az egyiptológia az elmúlt száz évben soha nem tapasztalt érdeklődéssel fordul az egyiptomi állam kialakulásának időszakára felé, és a napjainkban folyó, a korszakra irányuló számos régészeti feltárás napról napra újabb és újabb fontos információkkal bővíti erre - a fáraókorai Egyiptom megértése szempontjából - valóban kulcsfontosságú időszakokra vonatkozó ismereteinket.

Dr. Liptay Éva, egyiptológus
Szépművészeti Múzeum

Előadás helye és ideje:
Szépművészeti Múzeum, 2003. május 9.

Egyiptomi Füzetek 3/2, 2003.
Kiadja a Magyar Egyiptomi Baráti Társaság
Ókori Egyiptomi Bizottsága
Szerkesztő: dr. Györy Hedvig
Levélcím: H-1062 Budapest, Bajza u. 54.
e-mail: gyory@szepmuveszeti.hu